

GEÇMİŞİN AYNASINDA SÜRYANİLER

-Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)-

Dr. Muhammed UĞURLU

Eskiyeni Yayınları: 241

GEÇMİŞİN AYNASINDA
SÜRYANİLER

-Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)-

Dr. Muhammed UĞURLU

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör

Arş. Gör. İsa YALÇIN

<https://orcid.org/0000-0002-1735-2489>

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK

KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Haziran 2024

ISBN: 978-625-6781-53-5

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1

Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

GEÇMİŞİN AYNASINDA
SÜRYANİLER

-Bitlis ve Diyarbakir Örneği (1870-1920)-

Dr. Muhammed UĞURLU

Ankara 2024

Dr. Muhammed UĞURLU

1992 yılında Bitlis'in Tatvan ilçesinde doğdu. İlk ve orta-öğretimini Tatvan'da tamamladı. 2016 yılında Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih bölümünden mezun oldu. 2018 yılında Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda "73 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" başlıklı tezle yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2023 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/ İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda "Osmanlı Devleti'nde Süryani Varlığı: Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)" başlıklı doktora tezini tamamlayarak mezun oldu. 2019 yılından itibaren Bitlis Eren Üniversitesi/İslami İlimler Fakültesi/İslam Tarihi ve Sanatları bölümünde görev yapmaktadır. İslâm ve Hıristiyanlık tarihi üzerine araştırmalar yapmaktadır.

Dr. Muhammed UĞURLU

<https://orcid.org/0000-0002-4614-5657>

*Bu eseri anneme, babama, kardeşlerime;
6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen depremde hayatını kaybeden
anne, baba ve kardeşlere;
7 Ekim 2023 tarihinde başlayan İsrail'in Gazze soykırımında
katledilen Filistinli anne, baba ve kardeşlere
ithaf ediyorum.*

ÖN SÖZ

Tarih, toplum ve milletlerin hafızasıdır. Bu hafızayı diri tutmanın en önemli yollarından biri geçmişteki kayıtların gün yüzüne çıkarılıp, tahlil ve tetkik edilmesidir. Toplumlar, kendilerini diri tutan bu tarihî mâlûmatları sayesinde, herhangi bir olay veya durum karşısında nasıl bir tavır alacaklarını ve ne şekilde tepki göstereceklerini bilirler. Bizim de bir arada yaşadığımız ve/veya komşumuz olan milletlerle ilişkilerimizin geleceğini “tarihimiz” belirlemektedir.

Bakıyesi olduğumuz Osmanlı Devleti yüzlerce yıl birbirinden farklı müslim ya da gayrimüslim etnik ve dinî unsurları, adil bir düzen içerisinde yönetme başarısı göstermiştir. Osmanlı'nın gayrimüslim milletlerle olan ilişkisi, devletin kurulduğu yıllara kadar gitmektedir. Devletin hakimiyet alanının genişlemesiyle birlikte birçok muhtelif gayrimüslim unsur Osmanlı'nın şemsiyesi altına girmiştir. Bu milletlerden biri, Hıristiyanlığın ilk kilisesini kurmuş olan ve geçmişi çok eskilere dayanan Süryânîlerdir. Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu fethetmesiyle Süryânîler, Osmanlı tâbiyetine girmiştir. Yüzlerce yıl Osmanlı'ya bağlı kalmış, sadık bir millet olmalarından dolayı devletin hoşgörüsüne mazhar olmuşlardır. Öyle ki Süryânîler özellikle devletin son yıllarında Ermenilerin sebep olduğu olumsuz propagandalara ve terör eylemlerine -çok azı hariç- meyil göstermemiş devlete sadık olduklarını her ortamda beyan etmişlerdir. Osmanlı Devleti de bu sadakate kayıtsız kalmayarak her daim Süryânîleri azami derecede korumaya gayret göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin Süryânîlere karşı bu olumlu tutumu, Osmanlı Devleti'nin bakıyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'yle Süryânîlerin ilişkilerinin tarihsel temelini oluşturmuştur.

1870-1920 yılları arasında Osmanlı Devleti'ndeki Süryânî varlığını Bitlis ve Diyarbakir örneğinde ele alan bu çalışmada ta-

rihî verilere dayanarak mukayeseli bir şekilde Osmanlı-Süryânî ilişkilerinin bilimsel veriler ışığında ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmamızın birinci bölümünde, Süryânîlerin kim olduğu, lisanlarının kökeni ve tarih boyunca geçirmiş olduğu süreçleri; ikinci bölümde Bitlis, üçüncü bölümde de Diyarbakır'deki Süryânî varlığı sadedinde nüfusu, yöredeki halklarla ilişkileri, Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri ve Ermeni olaylarındaki tutumları ele alınmıştır. Adı geçen vilâyetlerde 1920'li yıllara kadarki süreç, Süryânîler arasındaki "Asûrîlik veya Ârâmîlik" tartışması ile "Seyfo" meselesinin tahlili bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışma sırasında karşılaştığım tüm zorlukları kolaylaştıran, maddi ve mânevî desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mefail Hızlı'ya teşekkürlerimi sunarım. Çalışmayı baştan sona okuma zahmetinde bulunan ve kıymetli görüşleriyle çalışmamı zenginleştiren Prof. Dr. Ahmet Güç ve Doç. Dr. İbrahim Barca'ya, ayrıca yardım ve desteklerine zaman zaman başvurduğum Dr. Yunus Kırayıt, Arş. Gör. İsa Yalçın, Arş. Gör. Eyüp Bozkurt, Arş. Gör. Yunus Akyüz, Arş. Gör. Cebrail Yeşilçay, Arş. Gör. Özgür Yılmaz, Murat Can Arslan ve diğer arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım. İlgi, alâka ve desteklerini hissettiğim ve her zaman yanımda olan aileme teşekkürü borç bilirim.

Muhammed UĞURLU
Tatvan 2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
TABLolar	13
KISALTMALAR	15
GİRİŞ	17

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRYÂNİLERİN TARİHİ	29
A. Süryânî Adı, Süryânîcenin Kökenleri ve Hıristiyanlık Öncesi Süryânîlerin Sosyal ve Dinî Durumu	29
1. Süryânî İsmi'nin Kökenleri	29
2. Süryânî Dilinin Kökenleri Hakkında Bazı Görüşler	33
3. Ârâmî/Süryânîlerin Genel Durumları	37
4. Hıristiyanlık Öncesi Süryânîlerin Siyasal, Sosyal ve Dinî Hayatı	39
a. Siyasal ve Sosyal Hayat	39
b. Dinî Hayat	41
c. Yahudilik	42
d. Çok Tanrılı İnançlar	43
B. Hıristiyanlık Sonrası Süryânîler	45
1. Hz. İsa'nın Doğumu ve Tebliği	45
2. Hz. İsa sonrası Havariler ve Pavlus	49
3. Roma Devrinde Hıristiyanlık	54
4. Süryânî Kilisesi'nin Parçalanması	61
C. İslâm Yönetiminde Süryânîler	63
1. Emeviler Devri	68
2. Abbasiler Devri	70
3. Selçuklu Dönemi	72
4. Osmanlı Dönemi	76

İKİNCİ BÖLÜM

BİTLİS ÖRNEĞİ	79
A. Bitlis'in Genel Durumu	79
1. Bitlis'in İdarî Yapılanması	81
2. Bitlis'in Süryânî Nüfusu	82

3. 1870 yılına kadar Bitlis'in Süryânî Nüfusu -----	83
4. 1870 Yılından Sonra Bitlis'in Süryânî Nüfusu -----	84
B. Bitlis Süryânîlerinin Osmanlı Devleti'yle İlişkileri -----	90
1. Süryânîlerin Osmanlı Devleti'yle İlişkilerinde Yaşanan Aksaklıklar-----	91
C. 1893-1896 Ermeni İsyancıları (Sason İsyancıları) Sırasında Süryânîler -----	94
1. İsyancılar Sırasında Ermenilerin Faaliyetleri-----	94
2. İsyancılar Sırasında Süryânîler-----	97
a. Süryânîlerin Osmanlı Devleti'yle İrtibatı -----	97
b. Süryânîlerin Sadakati-----	99
D. Eşkıyalık Faaliyetleri-----	102
E. Süryânîlerin Göçleri -----	104
F. Bitlis'te Görevli Din Adamları ve Süryânîlere Yapılan Dinî Yardımlar-----	106
1. Bitlis ve Siirt'teki Süryânî Din Adamları-----	106
2. Süryânîlerin İbadethanelerine Yapılan Yardımlar-----	107
3. Nakdi Yardımlar -----	110
G. Bitlis Süryânîlerinin Şer'î Davaları-----	111
1. Miras Davaları -----	112
2. Arazi ve Mal-Mülk Davaları -----	113
H. Süryânî-Kürt, Süryânî-Ermeni ve Süryânî-Katolik İlişkileri ---	115
1. Bölgedeki Süryânîlerin Komşu Milletlerle Genel İlişkileri	115
2. Süryânî-Ermeni ve Süryânî-Katolik İlişkileri -----	116
3. Süryânî-Kürt İlişkileri -----	122
İ. Tehcir Döneminde Süryânîler -----	123
1. Tehcirden Önce Süryânîler -----	123
2. Tehcir Sırasında Süryânîler-----	126
3. Tehcir Sonrasında Süryânîler -----	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIYARBEKİR ÖRNEĞİ -----	131
A. Diyarbekir'in Genel Durumu-----	131
1. Diyarbekir'in Tarihi-----	131
2. Diyarbekir'in İdari Yapılanması-----	132
3. Diyarbekir'in Süryânî Nüfusu-----	133
a. 1870'ten önce Süryânî Nüfusu-----	133

b. 1870 Sonrası Süryânî Nüfusu -----	134
B. Diyarbekir Süryânîlerinin Devletle İlişkileri -----	139
1. Süryânîlerin Osmanlı Devleti'yle İrtibatı -----	140
2. Süryânîlerin Devletle İrtibatlarında Bazı Memurların Çıkarttığı Zorluklar ve Aksaklıklar -----	143
C. 1895 Yılındaki Ermeni İsyancıları Sırasında Süryânîler -----	144
1. İsyancılar Sırasında Ermenilerin Faaliyetleri -----	144
2. 1895 Yılındaki Olaylardan Önce Şehrin Durumu -----	146
3. Olayların Başlaması -----	149
4. İsyancılar Sırasında Süryânîler -----	153
D. Eşkıyalık Faaliyetleri -----	160
E. Diyarbekir'de Görev Yapmış Süryânî Din Adamları, Diyarbekir'deki Süryânî Kadim Okulları ve Süryânîlere Yapılan Dinî Yardımlar -----	163
1. Diyarbekir'deki Süryânî Din Adamları -----	163
2. Diyarbekir'deki Süryânî ve Gayrimüslim Okulları -----	168
3. Diyarbekir'deki Süryânî Kiliseleri ve Manastırları -----	173
4. Diyarbekir'de Yetişmiş Süryânî Bilim Adamları -----	176
5. Kiliselere Yapılan Yardımlar -----	177
6. Kilise Tamiri ve İnşası -----	178
7. Nakdi Yardımlar -----	180
F. Diyarbekir Süryânîlerinin Şer'î Davaları -----	181
1. Miras Davaları -----	182
2. Alım Satım ve Vekalet Davaları -----	183
3. Borç Davaları -----	184
4. İhtida Davaları -----	184
G. Süryânîlerin Muhtelif Milletlerle İlişkileri -----	185
1. Süryânîlerin Ermenilerle İlişkileri -----	185
2. Süryânîlerin Katolik Misyonerlerle İlişkileri -----	188
3. Süryânîlerin Protestan Misyonerleriyle İlişkileri -----	192
4. Süryânîlerin Kürtlerle İlişkileri -----	196
5. Süryânî Kadimlerin Süryânî Katoliklerle İlişkileri -----	200
H. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Süryânîler ve Tehcir -----	202
1. Süryânîler ve Tehcir -----	202
2. Tehcir Sonrası Süryânîler -----	207
İ. Mardin'in Süryânîler Açısından Önemi ve Mardin'in Süryânî Nüfusu -----	209

1. Mardin'in Süryânîler Açısından Önemi -----	209
2. Mardin'in Süryânî Nüfusu-----	211
J. Tur Abdin Süryânî İsyânları (Midyat-Cizre Hezak Olayları) --	214
K. Binbaşı Noel'in Mardin'e Gelişi -----	221
SONUÇ -----	223
KAYNAKLAR -----	233
EKLER -----	263
DİZİN -----	293

TABLÖLAR

Tablo 1: Bitlis'in İdari Taksimatı -----	81
Tablo 2: Bitlis'in Nüfusu -----	89
Tablo 3: Bitlis'teki Din Adamları -----	107
Tablo 4: Diyarbekir'in İdari Taksimatı -----	132
Tablo 5: Diyarbekir'in Süryânî, Süryânî Katolik ve Keldânî Nüfusu	137
Tablo 6: Diyarbekir'de Görevli Din Adamları -----	164
Tablo 7: Maarif Salnamelerine Göre Diyarbekir Vilâyet'indeki Süryânî Okulları -----	170
Tablo 8: Diyarbekir'de Yetişmiş Süryânî Bilim Adamları-----	176
Tablo 9: 1512'den 1932 Yılına Kadar Mardin Süryânî Kadîm Patrik- leri -----	210
Tablo 10: Mardin'in Süryânî ve Keldânî Nüfusu -----	213

KISALTMALAR

A.(DVNSGMC.d.)	: Bab-1 Asafi Gayri Müslim Cemaatlere ait Defterler
A.DVNS.KLS.d.	: Bab-1 Asafi Kilise Defterleri
A.(DVNSMHM.d.)	: Bab-1 Asafi Mühimme Defterleri
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
As	: Aleyhisselam
ATASE	: Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı
BEO.	: Babıali Evrak Odası
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH.EUM.EMN.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyyet Müdüriyeti
DH.İD.	: Dahiliye Nezareti İdari
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUİ.	: Dahiliye Nezareti Muhaberati Umumiyye İdaresi
DH.SN.THR.	: Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyyesi
DH.ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH.TMIK.M.	: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
Ed	: Editör
F.O.	: Foreign Office (İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi)
H	: Hicri
HR.TH.	: Hariciye Nezareti Tahrirat
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
Hız	: Hazreti
m.ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MŞH.ŞCD.d	: Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MVL.	: Meclis-i Valâ
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk	: Tahkik Eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

Y.A.HUS. : Yıldız Hususi Maruzat
Y.EE. : Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV. : Yıldız Arşivi Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ. : Yıldız Perakende Evrakı Arzuhaller ve Journaller
Y.PRK.AZN. : Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti
Y.PRK.ASK. : Yıldız Perakende Askeri Maruzat
Y.PRK.DH. : Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı